

Η σχέση του ποιητή Γιώργου Σεφέρη με τον Κύπριο ζωγράφο Αδαμάντιο Διαμαντή¹

Η σχέση του Γιώργου Σεφέρη με τον Κύπριο ζωγράφο Αδαμάντιο Διαμαντή χρονολογείται από την εποχή της πρώτης και πιο σημαντικής επίσκεψης του Σεφέρη στην Κύπρο το φθινόπωρο του 1953².

Η συνάντησή τους ήταν τυχαία (στο Μουσείο Λαϊκής Τέχνης της Λευκωσίας, που είχε ιδρύσει ο Διαμαντής και όπου περνούσε πολλές ώρες της ημέρας, όταν δεν είχε μάθημα στο παρακείμενο Παγκύπριο Γυμνάσιο, όπου δίδασκε ως καθηγητής Τέχνης)³, αλλά η επαφή τους υπήρξε από την πρώτη στιγμή ουσιαστική και ζεστή – σα να αναγνώρισαν αμέσως τα στοιχεία που τους ένωναν - και σύντομα μετατράπηκε σε αληθινή φιλία.

Η γνωριμία τους, όπως θα φανεί και στη συνέχεια και όπως ο ίδιος ο Σεφέρης ομολογεί,⁴ συμβάλλει στην επαφή του ποιητή με τον πραγματικό κόσμο της Κύπρου, με το τοπίο, τους ανθρώπους, τις παραδόσεις, στοιχείο ιδιαίτερα σημαντικό για τον ίδιο και τη δημιουργία του.

Οι δύο άντρες δεν συναντήθηκαν πολλές φορές, ωστόσο διατήρησαν πυκνή αλληλογραφία⁵ μέχρι τον θάνατο του Σεφέρη (1971), η οποία αφενός αποτελεί

¹ Η εισήγηση βασίζεται στην έρευνα που είχε κάνει η υπογράφουσα (μαζί με την εκπαιδευτικό ΠΕ08 Λίλα Πάτση) για τις ανάγκες της εκπαιδευτικής ταινίας «Σεφέρης – Διαμαντής: Ο κόσμος της Κύπρου», που γυρίστηκε με ευθύνη της υπογράφουσας για λογαριασμό της Εκπαιδευτικής Τηλεόρασης του ΥΠΠΕΘ και του Παιδαγωγικού Ινστιτούτου Κύπρου (2012).

² Τυπικά, ο Σεφέρης είχε επισκεφθεί την Κύπρο άλλη μία φορά, αλλά δεν είχε διαμείνει στο νησί, είχε απλώς αποβιβαστεί, από το πλοίο που τον μετέφερε στον Λίβανο τον Δεκέμβριο του 1952, για λίγες ώρες στο λιμάνι της Λεμεσού. Όντας πρεσβευτής της Ελλάδας στον Λίβανο, τη Συρία, την Ιορδανία και το Ιράκ από το 1952 έως το 1956, επισκέφθηκε την Κύπρο τρεις φορές: Νοέμβριο – Δεκέμβριο 1953, Σεπτέμβριο – Οκτώβριο 1954, Σεπτέμβριο 1955. Πάντως, σταθερά συλλογίζοταν ακόμα ένα ταξίδι στο νησί, που δεν μπόρεσε να πραγματοποιήσει. «*Συλλογίζομαι συχνά ένα ταξίδι στο νησί. Δεν καταφέρνω να το πραγματοποιήσω. Δεν ξέρω γιατί. Ίσως φοβούμαι πάντα να γυρίσω ξανά στα πράγματα που με μάγεψαν. Εγωιστική ροπή. Θα υπερισχύσει, φαντάζομαι, η αποθυμιά μου να ξαναϊδώ καλούς φίλους σαν εσάς.*» (Επιστολή στον Διαμαντή, 18/4/1966). Τον Νοέμβριο του 1969 συναντήθηκε με τους Διαμαντήδες και με τον φίλο του Ευ. Λουίζο για δυο ώρες στην Αγιάναπα, σε μια σύντομη στάση του πλοίου που εκτελούσε κρουαζιέρα και στο οποίο επέβαινε ο Σεφέρης. Όπως αναφέρει ο Διαμαντής σε προσχέδιο επιστολής του προς τον Σεφέρη, που δεν στάλθηκε, εκείνος έκανε λόγο, προφητικά, για «τελευταίο ταξίδι» στη Κύπρο. Βέβαια, στη συνέχεια προγραμματίζε να επισκεφθεί το νησί τον Αύγουστο του 1971, αλλά τον πρόλαβε ο θάνατος. Πιο αναλυτικά, βλ. Σάββα Παύλου: *Σεφέρης και Κύπρος*, Λευκωσία 2000, του ίδιου «Οι επισκέψεις του Γ. Σεφέρη στην Κύπρο» στο *Πρακτικά Συμποσίου Σεφέρη* (Αγία Νάπα, 14-16 Απριλίου 1988), Λευκωσία, 1991, σ. 189-204.

³ Γνωρίστηκαν την Τρίτη 10 Νοεμβρίου 1953. Ο Διαμαντής περιγράφει τη συνάντηση στις «Αναμνήσεις» του για τον Σεφέρη (4/1/1970). Το κείμενο αυτό γράφτηκε για τις ανάγκες τηλεοπτικής εκπομπής και φιλοξενείται στην έκδοση της αλληλογραφίας τους (βλ. σημ. 6).

⁴ «*Όταν σκέπτομαι Κύπρο πάντα σκέπτομαι εσένα και ίσως σ' εσένα οφείλω τη συγκίνηση που αισθάνομαι πάντα κοιτάζοντας ορισμένα πρόσωπα του νησιού σου, αυτό το ύφος που πάει τόσο βαθιά στα περασμένα.*» (Επιστολή στον Διαμαντή, 12/5/1959).

⁵ Ο Σεφέρης, γενικότερα, ήταν συστηματικός αλληλογράφος και αντάλλαζε επιστολές με πολλούς σημαντικούς ανθρώπους του καιρού του. Ήταν πιστός φίλος, εξομολογητικός άνθρωπος και εξέφραζε αφειδώλιστα τα συναισθήματά του, στοιχεία που παρατηρούνται και στην αλληλογραφία του με τον Διαμαντή. Βλ. περισσότερο στο Μ. Στασινοπούλου: «Ο αλληλογράφος Σεφέρης» στο *Για τον Γιώργο Σεφέρη*, επιμ. Ε. Αντωνιάδου, Γ. Γεωργής, Κ. Λυμπουρή, Αίπεια, Σπίτι της Κύπρου & εκδ. Παρουσία, 2009.

σπουδαία πηγή για τον χαρακτήρα και την ουσία της σχέσης τους, αφετέρου ολοκληρώνει την εικόνα τους και φωτίζει την προσωπικότητά τους. Η αλληλογραφία τους περιλαμβάνει 65 επιστολές και κάρτες (20 επιστολές και 8 κάρτες του Σεφέρη, 30 επιστολές και 7 κάρτες του Διαμαντή).⁶

Η συνομιλία τους είναι τρυφερή, με διάθεση προσφοράς και φιλοξενίας, προσμονή συνάντησης, που δεν ήταν εύκολη ούτε γινόταν όσο συχνά και σε διάρκεια προσδοκούσαν. Δεν υπήρξε ούτε στιγμή δυσαρέσκειας ή παρεξήγησης. Υπήρχε πραγματική αγάπη, έλειπε κάθε αίσθηση συμφέροντος.

Μιλούσαν για την τέχνη, τη δημιουργικότητα, την έμπνευση, για τα εμπόδια που θέτει η υποχρεωτική ενασχόληση με το βιοπορισμό, για την κοινωνική όψη της τέχνης, τη σχέση του καλλιτέχνη με τον κόσμο και την εποχή του (ειδικά εκείνη την ταραγμένη εποχή), τη ζωή γενικά, τα καθέκαστα του νησιού, τα προσωπικά και οικογενειακά νέα, την πολιτική κατάσταση, το Κυπριακό και τους Άγγλους (με τους οποίους σε προσωπικό επίπεδο σχετίζονταν και οι δύο). Ο Διαμαντής, πάντως, είχε τη διακριτικότητα να μην μιλά για το Κυπριακό, παρά ελάχιστα, όσο ο Σεφέρης ήταν επίσημα αναμειγμένος σ' αυτό. Δεν ήθελε, άλλωστε, να τον επιβαρύνει με την αγωνία του. Γενικά, υπήρχε ισορροπία προσωπικών – πνευματικών – κοινωνικών θεμάτων. Μέσα από την αλληλογραφία τους ξεπροβάλλει, εκτός από τη φιλική τους σύνδεση, και η καλλιτεχνική δημιουργία τους ως δράση και έκφραση μέσα σε ένα συγκεκριμένο ιστορικό και πολιτιστικό περιβάλλον.

Πέραν των επιστολών, αντάλλασσαν και δώρα, και είχε ο ένας αφιερώματα του άλλου στην κατοχή του.

Στο σπίτι του Σεφέρη βρίσκονται⁷ δύο πίνακες του Διαμαντή: Τα «Λεφκοκάρκα» (τα φουντούκια)⁸, έργο, για το οποίον ο Σεφέρης έλεγε πως σ' έκανε να το αγγίζεις. Ισχυριζόταν ότι «αυτή την αφή σου δίνει στις καλύτερες επιδόσεις του ο Διαμαντής».⁹ Κι ακόμα, το σχέδιο της ολόσωμης φιγούρας του Παπακωνσταντίνου (του «καλόγερου» από τις *Λεπτομέρειες στην Κύπρο*, όπου θα αναφερθούμε στη συνέχεια).¹⁰

Δυο ακόμη δώρα του Διαμαντή δεν βρέθηκαν στο σπίτι του: ένα ζωγραφισμένο απ' τα χέρια του σταμνάκι, «γεμάτο απ' τη λεβεντιά του Διαμαντή» κατά τον Σεφέρη, που

⁶ Η αλληλογραφία τους εκδόθηκε από τον Μιχάλη Πιερή σε έναν τόμο (*Αδαμάντιος Διαμαντής & Γιώργος Σεφέρης Αλληλογραφία 1953-1971*), εκδ. στιγμή 1985, στον οποίον περιλαμβάνονται, εκτός από τις επιστολές και τις κάρτες, και άλλα μνημόνια, π.χ. αφιερώσεις και προσχέδια επιστολών του Διαμαντή.

⁷ Το σπίτι του Σεφέρη διατηρείται και σήμερα από την προγονή του Άννα Λόντου, κόρη της Μαρώς όπως εκείνος το άφησε. Η κ. Λόντου επέτρεψε να γυριστούν σκηνές της εκπαιδευτικής ταινίας στους χώρους του σπιτιού της οδού Άγρας.

⁸ «Τα «Λεφκοκάρκα» βολεύτεκαν σ' ένα καλό κάδρο και τα χαίρεται πολύς κόσμος» γράφει ο Σεφέρης στον Διαμαντή στις 22 Φεβρουαρίου 1959.

⁹ Η αναφορά βρίσκεται στην «Προσφορά φιλίας» (βλ. παρακάτω). Το έργο, πάντως, ήταν στην πραγματικότητα δώρο του Ευάγγελου Λουΐζου, αλλά διαλεγμένο από τον Διαμαντή.

¹⁰ «Στέλλω το σχέδιο του Παπακωνσταντίνου ... ένα ενθύμιο της περιπλάνησης της ηλιόλουστης ημέρας της Νήσου, την κουβέντα που κρατούσες τον παπά για να κάνω το σχέδιο ... και τον Παπακωνσταντίνο μ' ένα βλέμμα στο βάθος – μακριά πολύ μακριά – σαν τον μάντην Κάλχαν θα έλεγα...» (Από επιστολή του Διαμαντή προς τον Σεφέρη 5 Γενάρη 1954), ενώ ο Σεφέρης απάντησε: «Τώρα ο «Κάλχαν» σου μέσα στο πλαίσιο του... αψηλός, αρχαϊκός και στερεός, με κοιτάζει κάπου – κάπου και μου θυμίζει πως υπάρχει ακόμα άνθρωπος στον κόσμο.» (Επιστολή 12 Μαρτίου 1954).

συμπληρώνει: «Του έκαμα μια βάση από αναθρήκα και στέκεται τώρα περήφανο και ψηλομύτικο»,¹¹ ένας πίνακας με δυο γυναίκες «Μάνα και κόρη» του 1953, που τον έστειλε το 1959, θεωρώντας ότι ο Σεφέρης τον είχε δει στο εργαστήριό του και του άρεσε. Ο Σεφέρης απάντησε: «Τις δυο γυναίκες δεν θυμόμουν να τις είχα δει στο εργαστήρι σου. Θα μείνουν κι αυτές στο κυπριακό μου εικονοστάσι».¹²

Επίσης του είχε δωρίσει κάποια σχέδια, ένα με κατσίκες (Σεφέρης: «Μοναδική η ειδυλλιακή απλότητα του σχεδίου»¹³), το εικονοστάσι της Αχειροποιήτου («μου ζήτησε και του το σκίτσαρα σ' ένα χαρτάκι για το βιβλίο του»¹⁴ - ο Σεφέρης είχε φτιάξει τρία άλμπουμ με φωτογραφίες και άλλα αναμνηστικά από την Κύπρο) κ.ά.

Ο Σεφέρης, από την άλλη, του είχε προσφέρει την περίφημη «Προσφορά φιλίας», κείμενο εισαγωγικό για τον κατάλογο της μεγάλης έκθεσης του Διαμαντή στο Λονδίνο – το στέλνει 12/2/64 (όπου αναφέρεται και στη γνωριμία τους¹⁵ και όπου φαίνεται η εκτίμηση που είχε στο έργο του - πίστευε στην πνοή του έργου του, στην καθαρότητα των χρωμάτων του, στην επίμονη αναζήτηση της αλήθειας).¹⁶ Ο Διαμαντής την υποδέχεται συγκινημένος: «Δεν ξέρω τι να σου γράψω για την «προσφορά φιλίας». Δεν ξέρω γιατί, δεν ξέρω πώς μου 'λθε να σου το ζητήσω. Φάνηκες τόσο πρόθυμος, πραγματικά το πρόσφερες πριν σχεδόν το ζητήσω. Είναι σωστό να το κάνει κανείς από τους φίλους; και μου είπες τόσα πολλά και τόσα καλά λόγια με κατανόηση και φιλία.»¹⁷ Μια ακόμη προσφορά ήταν και η αφιέρωση του ποιήματος «Λεπτομέρειες στην Κύπρο», στο οποίο αποτυπώνει την περίφημη εκδρομή τους του 1953 και στο οποίο θα αναφερθούμε εκτενέστερα στη συνέχεια. Φυσικά, τον συγκινεί διπλά η τιμή της αφιέρωσης του ποιήματος σ' αυτόν: «...συγκινούμαι από το νοητό και ψηλαφητό αυτό ανάκρουσμα, να έχω την τόσο μεγάλη τιμή της αφιέρωσης».¹⁸ Επίσης, του είχε στείλει αρκετά δικά του (και όχι μόνο) βιβλία με αφιέρωση.¹⁹

Ο Διαμαντής, από την πλευρά του, μετά τον θάνατο του Σεφέρη, το 1978, εξέδωσε το βιβλίο *Λεπτομέρειες στην Κύπρο – Πηγές και στοιχεία αναφορικά με το ποίημα του Σεφέρη*, έκδοση στην οποίαν επεξηγεί και με πολλές φωτογραφίες το ομώνυμο ποίημα και την εκδρομή στην οποίαν αναφέρεται. Η έκδοση ικανοποιούσε και την επιθυμία του ίδιου του ποιητή.²⁰

¹¹ Επιστολή Σεφέρη προς Διαμαντή, Μ. Παρασκευή 1955.

¹² Επιστολή Σεφέρη προς Διαμαντή 12 Μάη 1959.

¹³ Επιστολή Σεφέρη προς Διαμαντή, Χριστούγεννα 1956.

¹⁴ Διαμαντή: «Αναμνήσεις», 4/1/1970.

¹⁵ «Όταν πρωτογνώρισα το ζωγράφο Διαμαντή τα μαλλιά του ήταν άσπρα, όμως το σώμα του, λεπτό και ελύγιστο, είχε τη ζωηράδα του νέου ανθρώπου... Ήταν από τους ανθρώπους που αγαπά κανείς αμέσως. Είχε την ακτινοβολία της αγάπης – το ίδιο και η ζωγραφική του. Από τότε συναντηθήκαμε σπάνιες φορές όπως το 'φερνε η μοίρα, αλλά η παρουσία του είναι πάντα παρούσα στη μνήμη μου σε καλές και κακές στιγμές.»

¹⁶ Η «Προσφορά φιλίας» μεταφράστηκε στα Αγγλικά για τις ανάγκες της έκθεσης από τη σύζυγο του Διαμαντή, Αντουανέτ.

¹⁷ Επιστολή Διαμαντή προς Σεφέρη 29/2/1964.

¹⁸ Επιστολή Διαμαντή προς Σεφέρη 19/7/54

¹⁹ Ενδεικτικά αναφέρω την αφιέρωση στην πρώτη χειροποίητη έκδοση του Ημερολόγιου Καταστρώματος Β' (Αλεξάνδρεια, 1944): «Στον ζωγράφο Διαμαντή, αυτό το τετράδιο που το πλούμισα κάποτε σα μια κολόκα, για να θυμάται τους περιπάτους μας του Δεκέμβρη του 53.» Οι αφιερώσεις περιλαμβάνονται στην έκδοση της αλληλογραφίας.

²⁰ Ο Σεφέρης σε επιστολή του προς τον Σαββίδη υποβάλλει την ιδέα για εικονογραφημένη έκδοση του ποιήματος: «Αναρωτιέμαι αν θα ήταν δυνατό να το τυπώναμε αυτό εικονογραφημένο με 5-6 φωτογραφίες»

Άλλο ένα μεταθανάτιο δώρο του Διαμαντή υπήρξε η αφιέρωση του εμβληματικού έργου του «Ο κόσμος της Κύπρου» στον ποιητή («Ο ΚΟΣΜΟΣ ΤΗΣ ΚΥΠΡΟΥ» στον Γιώργο Σεφέρη, Μνήμη και αγάπη /Λυπούμαι που δεν πρόλαβα να το κάμω όσο ζούσε ο ποιητής. 15 Νοεμβρίου 1974), καθώς, άλλωστε, όπως έλεγε, ο τίτλος ήταν ιδέα εκείνου, αφού προέρχεται από την αφιέρωση του ποιητή στην κυπριακή συλλογή του «Κύπρον, ου μ' εθέσπισεν...»: «Στον κόσμο της Κύπρου, Μνήμη και Αγάπη».²¹

Πέρα, όμως, από τα ντοκουμέντα της σχέσης, αξίζει να αναζητήσουμε την πραγματική συγκολλητική ουσία αυτής της φιλίας, δηλαδή, εντέλει, τις κοινές αξίες των δύο ανδρών, που, επιπλέον, ήταν απολύτως συνομήλικοι – γεννημένοι κι οι δυο το 1900.²²

Η σχέση τους ήταν σχέση αγάπης, δημιουργικής συνομιλίας, αναζήτησης, σχέση γόνιμη πνευματικά. Ήταν, επίσης, σχέση ισόβια και ισότιμη, όπως κάθε φιλία, μολονότι ο Διαμαντής αισθανόταν ίσως ακόμη μεγαλύτερη τιμή για τη φιλία του ποιητή - ένιωθε ταπεινός. Γράφει στις «Αναμνήσεις»: «*Τι μπορεί να μας δώσει ένας άνθρωπος σαν τον Σεφέρη! Τι χρέος έχουμε όλοι σ' αυτόν!*». Και ο Σεφέρης, βέβαια, εκτιμούσε τον Διαμαντή. «*Μ' αρέσει η ικανότητα που έχει να διυλίζει τα περιττά και να βρίσκει τον αληθινό τόνο, εκείνον που συμφωνεί με τον εαυτό του. Δεν έχει τίποτε το τεχνητό, δεν παίρνει πόζες, δεν καταφεύγει σε στρατηγήματα. Είναι απόφοιος*».²³ Πάντως, και οι δυο αισθάνονταν τιμή για την αποδοχή του άλλου, μολονότι δεν θα έλεγα ότι επηρεάστηκαν αμοιβαία, δεδομένου ότι, όταν γνωρίστηκαν, ήταν ήδη ολοκληρωμένες προσωπικότητες. Βεβαίως, πήραν πολλά ο ένας από τον άλλον, αλλά οι ήδη αφομοιωμένες αξίες τους και η αγάπη τους για τα ίδια πράγματα ήταν αυτά που τους ένωσαν.

Επ' αυτού, επιγραμματικά, θα μπορούσαμε να κάνουμε λόγο, ανάμεσα σε άλλα και πέραν του χαρακτήρα και της ανθρώπινης ποιότητας, στην κοινή αντίληψή τους για την αποστολή της τέχνης, για τη σημασία του γενικού, του συλλογικού, του ανθρώπινου με την καθολική έννοια, για την αγάπη τους προς τον λαϊκό πολιτισμό (παρά τον μοντερνισμό του Σεφέρη), για τη διχοστασία ανάμεσα στην καλλιτεχνία και τον βιοπορισμό, για τη σχέση τους με την Κύπρο, για τον σεβασμό στην αγνότητά της, τη συγκίνηση από τις ίδιες λεπτομέρειες, για την προσπάθειά τους να αφογκραστούν τη φωνή πατρίδας και την αναζήτηση της ιστορικής συνέχειας.

δικές μου, ... την κουκουβάγια, τον καμαροφρόδη, το αλακάπν και κολόκες. ... Πάντως θα σου τις στείλω τις φωτογραφίες, μόλις τις τυπώσω όπως πρέπει». Ο Διαμαντής, από την άλλη, είχε προγραμματίσει να παρουσιάσει το υλικό του βιβλίου στο Δεύτερο Κυπρολογικό Συνέδριο, που επρόκειτο να διεξαχθεί τον Σεπτέμβριο του 1974 και το οποίο αναβλήθηκε για ευθετότερο χρόνο, λόγω της τουρκικής εισβολής και τελικά ματαιώθηκε. Έτσι, κατέληξε να γίνει βιβλίο το 1978.

²¹ Ο αρχικός τίτλος ήταν «Δημογραφία». Ο Διαμαντής αναφέρει στο βιβλίο του *Ο κόσμος της Κύπρου* (Δήμος Λευκωσίας 1975): «*Νομίζω πως ο Κόσμος της Κύπρου ταιριάζει καλύτερα. Όπως θα αναγνωρίσετε η διατύπωση αυτή είναι του Γιώργου Σεφέρη... Τον εδανείστηκα. Ο ποιητής ήξερε πως δούλευα σε κάτι τέτοιο. Δυστυχώς δεν πρόλαβε να την δει, όταν τον περιμέναμε τον Αύγουστο του '72. Η σκέψη μου ήταν να αφιερώσω ως αντίδωρο την εικόνα στον ποιητή.*»

²² Ο Σεφέρης γεννήθηκε στη Σμύρνη στις 29 Φεβρουαρίου του 1900 και πέθανε στην Αθήνα στις 20 Σεπτεμβρίου του 1971, στο νοσοκομείο «Ευαγγελισμός», όπου είχε εισαχθεί στις 22 Ιουλίου, προκειμένου να εγχειριστεί για έλκος δωδεκαδακτύλου. Ο Διαμαντής γεννήθηκε στη Λευκωσία στις 23 Ιανουαρίου του 1900 και πέθανε στην ίδια πόλη στις 28 Απριλίου του 1994.

²³ Από την «Προσφορά φιλίας». Το κείμενο εκδόθηκε κι αυτό στην *Αλληλογραφία*.

Η στάση τους απέναντι στην τέχνη

Ένα στοιχείο που ενώνει τους δύο άντρες είναι ότι εκφράζουν αυθεντικά τη γενιά του 30, στην οποία ανήκουν. Έτσι, προεξάρχει και στους δύο η αναζήτηση της ελληνικότητας, ουσιαστικά συστατικό αυτής της γενιάς. Στην πραγματικότητα, συνδύασαν συχνά και οι δύο το κατεξοχήν χαρακτηριστικό της τέχνης της γενιάς του 30 (τόσο στην ποίηση όσο και στη ζωγραφική): ελληνικό θέμα παράλληλα με μοντερνισμό στην έκφραση.

Και οι δυο, μάλιστα, πέρασαν σταδιακά από πιο παραδοσιακές μορφές έκφρασης σε πιο μοντέρνες (όχι, βέβαια, στον ίδιο βαθμό – περισσότερο ο Σεφέρης, λιγότερο ο Διαμαντής). Ο Σεφέρης από τη «Στροφή» και τη «Στέρνα» (έργα που ακουμπούν σε παραδοσιακά στοιχεία) περνά στο «Μυθιστόρημα» και στα κατοπινά έργα. Ο Διαμαντής δίνει τις «Αγωνίες», το πιο ανανεωμένο εκφραστικά και υφολογικά έργο του.²⁴

Και για τους δύο δημιουργούς η τέχνη δεν ήταν μια στενά προσωπική υπόθεση, ήταν δεμένη με το συλλογικό όραμα. Ούτε ο Σεφέρης κάνει προσωπική ποίηση ούτε ο Διαμαντής χαλαρή ζωγραφική. Αυτό φαίνεται προπάντων στις στιγμές συλλογικού πόνου, σ' εκείνες τις κορυφαίες στιγμές που έζησαν και οι δύο, καθώς εξάλλου η εποχή τους ήταν ταραγμένη και φορτωμένη από σημαντικά γεγονότα.

Όλο το έργο του Σεφέρη αποδεικνύει ότι το προσωπικό, το υποκειμενικό υποτάσσεται στο εθνικό και στο καθολικά ανθρώπινο. Η ποίησή του, μολονότι είναι διάσπαρτη από παραστάσεις, μνήμες κι εμπειρίες που συνδέονται στενά με την προσωπική του ζωή, αποκτά πάντα χαρακτήρα καθολικής σημασίας, τα θέματά του σχετίζονται με τα θεμελιακά προβλήματα της ζωής, με το ίδιο το πρόβλημα της ύπαρξης, την εθνική και την ανθρώπινη μοίρα. Η έμπνευσή του πυροδοτείται από το άμεσο, αλλά η επεξεργασία του το οδηγεί στη γενίκευση και τη διαχρονικότητα. Ακόμη και ως μελετητής πιστεύει στην υπεροχή των έργων που έχουν ως πηγή τους το συλλογικό στοιχείο περισσότερο από το ατομικό, όπως το δημοτικό τραγούδι.

Και ο Διαμαντής διακατέχεται από διαρκή τάση αναγωγής του ατομικού στο συλλογικό με έμφαση στο ουσιαστικό, σε ό,τι αφορά συνολικά την ανθρώπινη κατάσταση. Η ζωγραφική του δεν είναι μια ηθογραφική περιγραφική τέχνη, αλλά μια ερμηνεία της ζωής, που ξεφεύγει από το υποκειμενικό στοιχείο και αποκτά καθολικότητα και πνευματικότητα. Όπως χαρακτηριστικά έγραφε στον Σεφέρη: «*Κι αν φτιάχνεις ζωγραφίες για τον εαυτό σου, πώς μπορεί να σταθεί τέτοιο πράγμα!... Και σκέφτομαι πάλι πώς μπορώ να χαριτολογήω φτιάχνοντας στολίδια τη στιγμή που μια οργή γεμίζει την ψυχή μου, ένα πάθος που φθάνει τα όρια του μίσους.*»²⁵

²⁴ «Οι «Αγωνίες» αποτέλεσαν τομή και στην καλλιτεχνική του πορεία, αφού βρήκε νέο τρόπο έκφρασης για να αποτυπώσει πιο αποτελεσματικά τους φόβους και τις ανησυχίες του: «γνωρίσματα του εξπρεσιονισμού και του κυβισμού και συμβολισμούς, ιδιαίτερα χρωματικούς», σύμφωνα με την Ελένη Νικήτα, επιμελήτρια της κυπριακής συλλογής του Ιδρύματος Λεβέντη στη Λευκωσία, σε συνέντευξη στην Κωνσταντίνα Γεωργίου (20/7/2018) <https://mylife.offsite.com.cy/article/good-life/3272-peri-technes-o-logos>

²⁵ Επιστολή 19 Μαΐου 1955

Συνέπεσαν, μ' έναν τρόπο, ακόμη και στη δυσκολία της έκφρασης σε στιγμές ταραχής, όπως η χούντα για τον Σεφέρη²⁶ ή ο κυπριακός αγώνας κατά της Αγγλοκρατίας για τον Διαμαντή. «*Η Κυπριακή τραγωδία έχει επιδράσει πολύ στη δουλειά μου. Με καθήλωσε.*», γράφει στον Σεφέρη.²⁷ Όταν εκφράστηκε τελικά, έδωσε τις «Αγωνίες», μια σειρά 8 έργων, που δημιουργήθηκαν στο διάστημα 1963-1977, όπου συμβαίνει η «συνάντηση του ζωγράφου με γεγονότα που έζησε και του δημιούργησαν μια μεγάλη αγωνία για το μέλλον της Κύπρου»,²⁸ χωρίς, ωστόσο, να τα εικονογραφεί συγκεκριμένα. Απεικονίζοντας γυναίκες, παιδιά και ζώα, τα θύματα (και όχι τους θύτες), μορφοποίησε εκ του αντιστρόφου τη βία και έδωσε στα έργα πανανθρώπινη διάσταση, αποκαλύπτοντας το παράλογο κάθε πολέμου.

Η διάσταση ανάμεσα στην τέχνη και τον βιοπορισμό

Η υπαρξιακή σχέση και των δύο με την τέχνη τούς οδήγησε στο να βιώνουν ένα είδος διχοστασίας ανάμεσα στην τέχνη και τον βιοπορισμό, ένα είδος διπλού εαυτού. Διπλωμάτης και ποιητής ο ένας,²⁹ ζωγράφος και δάσκαλος (στο αντικείμενο, πάντως, της τέχνης) ο άλλος. Αυτό το θέμα επανέρχεται συχνά στην αλληλογραφία τους, η ανάγκη, δηλαδή, αφοσίωσης στην τέχνη τους, εξεύρεσης πολύτιμου χρόνου, προσωπικού χώρου. Κι οι δυο βίωναν μια εσωτερική πίεση από το γεγονός ότι έπρεπε να βιοπορίζονται από άλλο επάγγελμα και να εμποδίζονται στην άσκηση της τέχνης τους, ιδίως ο Σεφέρης: «*Η ανάγκη να υπηρετώ δύο κυρίους και η αποστροφή μου γενικά για την ερασιτεχνία με βασάνισαν αδιάκοπα*». «*Τον Ιούλιο ξανάπιασα ποιήματα: «Ελένη», «Έγκωμη», «Δαίμων της πορνείας». Η «Ελένη» μου τριγυρνά στο μυαλό από πέρσι, η «Έγκωμη» από πρόπερσι. Θέλω να πω άρχισα να κρατώ σημειώσεις. Μπόρεσα να γράψω, έπειτα από τη στεγνή εποχή που ήταν το πρώτο μισό αυτού του χρόνου, γιατί βρήκα επί τέλους μια βδομάδα διακοπής...*»³⁰

Κι αντίστροφα, όταν κάποια στιγμή μπόρεσε να αφοσιωθεί στην τέχνη του, γράφει στο ημερολόγιό του: «*Εδώ και δέκα μέρες οργανισμός γραφής. Ονειροπαρμένος, οραματιζόμενος, δεν μ' αγγίζει τίποτε, δεν μπορώ να στρέψω στο μεροκάματο. Συλλογιζόμουν ότι έτσι θα φύγω από το χαμαλίκι, όχι ύστερ' από μια απόφαση αλλ' ανεπαίσθητα, έτσι ρουφηγμένος από την αληθινή ζωή.*»³¹

²⁶ «*Δεν έχω δημοσιέψει τίποτε στην Ελλάδα από τότε που φιμώθηκε η ελευθερία*» (Η αναφορά στο Σ. Παύλου: *Η δήλωση Σεφέρη εναντίον της δικτατορίας*, όπου παραπέμπει ο Γ. Γεωργής: «Ο αντιστασιακός Σεφέρης» στο *Για τον Γιώργο Σεφέρη*, ό.π. σ.58). Επίσης, στον καιρό της δικτατορίας, της λογοκρισίας, ο Σεφέρης γράφει στον Διαμαντή συμβολικά: «*Αν μπορείς να βρεις ένα Ρωτόκριτο κοίταξε τους στίχους 591-592 (Μέρος Γ'): και θέλοντας να πουν πολλά, τα λίγα δε μπορούσι, /το στόμα ντως εσώπαινε, με την καρδιά μιλούσι*» (26/1/1969).

²⁷ Επιστολή 12/2/1959

²⁸ Ελένη Νικήτα, ό.π. <https://mylife.offsite.com.cy/article/good-life/3272-peri-technes-o-logos>

²⁹ Ο Σεφέρης θέλησε να είναι πάντα διακριτές οι δύο ιδιότητές του, όπως φαίνεται και από το γεγονός ότι χρησιμοποιούσε το επώνυμο Σεφέρης, και όχι Σεφεριάδης, για την ποιητική παρουσία του, σ' αντίθεση, βέβαια, με τη διπλωματική. Επίσης κρατούσε ξεχωριστό πολιτικό ημερολόγιο.

³⁰ Από τις Μέρρες Στ', σ. 178. Κυριακή, 7 Αυγούστου [1955]. Βράδυ.

³¹ Μέρρες Στ', σ. 119, Τρίτη, 19 Γενάρη [1954]. 6.30 πρωί.

Αλλά και ο Διαμαντής, που βιοποριζόταν ως καθηγητής της τέχνης επί 36 χρόνια, ένιωθε να καταπιέζεται από την καθημερινή εργασία, μολονότι αγαπούσε τη δουλειά του: «*Είδα πως έπρεπε σαν δάσκαλος της τέχνης να μάθω τα παιδιά να εκφράζονται και θα ήταν αδύνατο να το κάμω αν έδινα στο μάθημα της τέχνης δευτερεύουσα θέση στη ζωή μου. Όταν ήμουν στο σχολείο, ο σκοπός ήταν τα παιδιά και όταν ήμουν σπίτι μου ήμουν με τις ιδέες μου και με τη ζωγραφική μου. Φυσικά τα πράγματα δεν ήταν τόσο απλά όσο φαίνονται. Το σχολείο για το σχολείο, μα η ζωγραφική για μένα. Το σχολείο μου απορροφούσε τον περισσότερο, σχεδόν όλο μου το χρόνο. Η ζωγραφική μου υπέφερε πολύ γι' αυτό. Δεν έπρεπε όμως να πεθάνει, αλλά ακόμη ούτε να μείνει συμβατική και ανεξέλικτη.*»

Και οι δύο αφυπηρέτησαν το 1962 και αφοσιώθηκαν ολοκληρωτικά στην αγαπημένη τους ασχολία.³²

Η στάση τους απέναντι στον λαϊκό πολιτισμό

Ο Διαμαντής είχε πάθος με το λαϊκό στοιχείο. Υπήρξε ο ιδρυτής και πρώτος Διευθυντής του Μουσείου Λαϊκής Τέχνης, όπως ήδη αναφέραμε, όπου αφιέρωσε «*ανυπολόγιστο χρόνο και κόπο*». Στον λαϊκό πολιτισμό θεωρούσε ότι «*βρίσκεται η πηγή και το ζυμάρι της φυλής*». Η ζωγραφική του τρεφόταν από την επαφή με τον λαϊκό κόσμο, με τα χωριά, με τις ρίζες. Ζωγράφιζε παντού εκατοντάδες σχέδια εκ του φυσικού. Κατεξοχήν χαρακτηριστικό το μνημειώδες έργο του «Ο Κόσμος της Κύπρου» (17,5 X 1,75 μέτρα, με 75 μορφές-σύμβολα, που συνθέτουν τον παραδοσιακό κόσμο της Κύπρου).³³ Το έργο έχει λαϊκό, αλλά και επικό χαρακτήρα. Αποτυπώνει τον γνήσιο κόσμο, την αυθεντική ζωή των Κυπρίων, δίνοντας έμφαση στο καθολικό.³⁴ Όπως αναφέρει η Ελένη Νικήτα, το έργο είναι «*σύνοψη του κόσμου ... Ζωφόρος της σύγχρονης ζωής. Ένας κόσμος σε στιγμές ειρηνικές, ένας κόσμος που καθημερινά νοθεύεται και πάει να χαθεί. Μνημείο ενός κόσμου που αλλοιώθηκε.*»³⁵

Ο Γιώργος Σεφέρης, από την άλλη, παρά τον μοντερνισμό του, έτρεφε μεγάλη εκτίμηση για τον λαϊκό πολιτισμό. Αποζητούσε την επαφή με τους λαϊκούς ανθρώπους. Συνομιλούσε συχνά με απλούς ανθρώπους της υπαίθρου,³⁶ πάντα με ένα

³² Η αφυπηρέτηση, πάντως, είχε και δυσκολίες στην προσαρμογή. Χαρακτηριστικά ο Διαμαντής γράφει στον Σεφέρη στις 23/10/1963: «*Είμαι ελεύθερος επιτέλους. Τι ευθύνες όμως έχει η ελευθερία αυτή. Αυτή είναι εντελώς άλλη ζωή. Πριν, έκλεβα με λαχτάρα λίγο χρόνο για να ζωγραφίσω. Τώρα όλος ο χρόνος είναι δικός μου. Θα δω με τον καιρό αν το αποτέλεσμα θα 'ναι πιο καλό. Φυσικά δεν νοσταλγώ τίποτε από την παλαιά ζωή. Θα πρέπει όμως να μάθω να οργανώνω τη δουλειά μου, όπως φυσιολογικά θα έκαμνα προ σαράντα χρόνια.*» Πάντως, επί της ουσίας έφερε τα επιθυμητά αποτελέσματα, αφού ο Διαμαντής τα μεγάλα έργα του τα έδωσε μετά το 1962: «Ο κόσμος της Κύπρου» (1967-72), «Αγωνίες» (1963-77).

³³ Το έργο εκτίθεται μόνιμα στη Λεβέντειο Πινακοθήκη της Λευκωσίας.

³⁴ Όπως γράφει ο ίδιος (Α. Διαμαντής: «Ο κόσμος της Κύπρου», Αφήγηση), «*Αυτός «Ο ΚΟΣΜΟΣ ΤΗΣ ΚΥΠΡΟΥ» πάει να σβήσει. Νέες αχώνευτες ιδέες και ήθη. Τι θα βγει από αυτό το καινούργιο μπερδεμα, δεν ξέρω. Αυτό όμως, που γνώρισα τα τελευταία 50 χρόνια και που πάει να σβήσει, είναι Ο ΚΟΣΜΟΣ ΤΗΣ ΚΥΠΡΟΥ, το πιο στερεό στοιχείο του τόπου μας – Αρνούμαι να βοηθήσω την αλλαγή.*»

³⁵ Ελένη Νικήτα: *Αδαμάντιος Διαμαντής. Η ζωή και το έργο του*, Πολιτιστικό Ίδρυμα Τραπεζίς Κύπρου, Λευκωσία 1998.

³⁶ Χαρακτηριστικά ανέφερε στον Κύπρο Χρυσάνθη σε συνέντευξή του το 1954: «*Κουβέντιασα ένα βράδυ με έναν από τους ποιητάρηδες σας· μου είπε και ορισμένες παρατηρήσεις για την ποιητική δημιουργία που θα χαίρομουν αν τις άκουα από το στόμα ενός πολύ μορφωμένου ποιητή (...)* Ένα πράγμα

σημειωματάριο στο χέρι. Πίστευε πως αυτοί ξέρουν να του διδάξουν αυθεντικά τον «ελληνικό ελληνισμό». Κάτι ανάλογο έγινε και με τον Παπακωνσταντίνο, τον «καλόγερο» από τις «Λεπτομέρειες στην Κύπρο». Αρχικά του έπιασε κουβέντα, γιατί είδε πως ο Διαμαντής τον σχεδίαζε (για να συνεχίσει με άνεση το σκίτσο του), στη συνέχεια όμως συγκλονίστηκε από την εξιστόρησή του (πώς έχασε το ξενιτεμένο του παιδί, που τη μέρα της επιστροφής στην πατρίδα έπεσε θύμα βόμβας σε επιδρομή των Γερμανών κατά του Λονδίνου) και παρακολουθούσε την αφήγηση με αληθινή προσήλωση και συμπόνια.

Εκτιμούσε ανθρώπους σαν τον Θεόφιλο ή τον Μακρυγιάννη, με τους οποίους, εξάλλου, ασχολήθηκε ως μελετητής. Αξιολογούσε ως σπουδαία την κληρονομιά του Ερωτόκριτου και στη γλώσσα. Υποστήριζε πως η ελληνική πνευματική κληρονομιά συχνά «πάει και φωλιάζει ανάμεσα στους ανώνυμους». Η λαϊκή παράδοση αποτελούσε για τον Σεφέρη φορέα της αξίας της ανθρωπιάς.

Ασχολήθηκε, επίσης, και με τη λαϊκή ζωγραφική (Θεοτοκόπουλος, Θεόφιλος, βυζαντινή αιογραφία των μοναστηριών της Καππαδοκίας), αλλά και με τη χειροτεχνία της Κύπρου. Συνέλεγε κολόκες (κολοκύθες σκαλισμένες και επιζωγραφισμένες - λαϊκή παραδοσιακή τέχνη της Κύπρου). Έλεγε ότι το πλούμισμα της κολόκας σχετίζεται με την ομηρική περιγραφή της διακόσμησης της ασπίδας του Αχιλλέα. Ήθελε, μάλιστα, να γράψει μια συλλογή ποιημάτων με τον τίτλο «Κολόκες» «σε πείσμα των πρωτεουσιάνων», όπως έγραφε στον Διαμαντή,³⁷ ο οποίος ενίσχυσε την επιθυμία του «Σπουδαία ιδέα. Ας ενοχληθούν οι πρωτεουσιάνοι...».³⁸

Οι γνώσεις και το ενδιαφέρον του Σεφέρη για τη λαϊκή τέχνη και παράδοση εντυπωσίασαν εξ αρχής τον Διαμαντή. «Κατεβρόχθισε τα λίγα μας τότε εκθέματα με απληστία... Δεν είναι συνηθισμένο να βρίσκεις ανθρώπους που ασχολούνται με τον λόγο, να εκτιμούν τόσο σωστά και να διατυπώνουν αληθινές παρατηρήσεις για έργα τέχνης, ειδικά λαϊκής.»³⁹

Ο Σεφέρης, επίσης, πέρασε στο έργο του στοιχεία της λαϊκής παράδοσης, όπως τον καλόγερο, που ως λαϊκή συμβολική μορφή, συνδεόμενη με το θέμα της δικαιοσύνης, εμφανίζεται σε αρκετά ποιήματα, αλλά και τη γοργόνα, που μάλιστα γίνεται το σύμβολό του, αφού εκδίδει όλα του τα βιβλία με σήμα τη γοργόνα στο εξώφυλλο. Ο καλόγερος και η γοργόνα, μ' έναν τρόπο, εκφράζουν τον καημό της Ρωμοσύνης.

Η σχέση με την Κύπρο

Η ιδιαίτερη σχέση με την Κύπρο αποτελεί, επίσης, ένα κορυφαίο κοινό στοιχείο των δύο ανδρών. Και οι δυο κατέγραψαν καλλιτεχνικά (ποιητικά και εικαστικά) τον κόσμο της Κύπρου σε μια δεδομένη ιστορική συγκυρία και εμπνεύστηκαν από αυτόν.

Η Κύπρος, η αυθεντική, κινητοποιεί τον Διαμαντή. Η έλλειψη της επαφής με τις ρίζες καθηλώνει την έμπνευσή του. Χαρακτηριστικά, εξηγεί στον Σεφέρη (12 Γενάρη, '57)

που μου έκανε εντύπωση εδώ στην Κύπρο, (είναι) τούτο: Βρισκόσαστε πολύ πιο κοντά από εμάς στις πηγές θέλω να πω στη ζωντανή, αυθόρμητη, ομαδική λαϊκή δημιουργία».

³⁷ Επιστολή 12 Μαρτίου '54

³⁸ Επιστολή 14 Απρίλη 1954

³⁹ Από τις «Αναμνήσεις»

γιατί (μέσα στην ταραχή του αγώνα) έχει σταματήσει να ζωγραφίζει: «Έχασα τον κόσμο μου των απλών ανθρώπων. Δεν μπορώ να ξαναπάω στα χωριά πλέον. Άραγε θα ξαναβρώ ό,τι ήταν πριν; και τότε; Ο άνθρωπος του χωριού είναι ο μόνος που μ' ενδιέφερε ως τώρα, και αν και δεν πάω για ηθογραφία όπως ξέρεις όμως το αρχαϊκό στοιχείο που κυβερνά αυτό τον κόσμο είναι το άπαντο στην Κύπρο.».

Κι αν για τον Διαμαντή η ιδιαίτερη σχέση και αγάπη προς την Κύπρο ίσως είναι αυταπόδεικτο και αυτονόητο, καθώς πρόκειται για την πατρίδα του, για τον Σεφέρη είναι εντυπωσιακή και χρειάζεται κάποια εξήγηση.

Η εποχή κατά την οποία ο Σεφέρης έρχεται σε επαφή με την Κύπρο είναι καταλυτική, καθώς πρόκειται για μια περίοδο, όπου αφενός απογοητεύεται από την Αθήνα, αφετέρου αναζητεί τη χαμένη πατρίδα των παιδικών του χρόνων. Έτσι, η Κύπρος, που, κατά τον Σεφέρη, είναι ο τόπος «όπου το θαύμα λειτουργεί ακόμα»⁴⁰ και ανήκει στο ευρύτερο ιστορικό και πολιτιστικό πλαίσιο του ελληνισμού, λειτουργεί, εντέλει, ως υποκατάστατο πατρίδας απέναντι αφενός στη χαμένη πατρίδα, μέσα από μια τραγική ιστορική εμπειρία, Μικρασία, αφετέρου στη νέα πραγματικότητα της πρωτεύουσας και της διανοήσής της, που πληγώνει τον Σεφέρη.⁴¹ Η στάση της αθηναϊκής διανοήσης απέναντί του τον ωθεί σε αποστασιοποίηση και συμβάλλει στην ανακάλυψη της Κύπρου από πλευράς του. Την ίδια ώρα σημαντική είναι η συγκυρία της αναζήτησης πατρίδας, το ταξίδι του Σεφέρη στη Σμύρνη. Πήρε την απόφαση να επισκεφθεί τη Σμύρνη, τα Βουρλά, τη Σκάλα (τον τόπο όπου γεννήθηκε και μεγάλωσε) το καλοκαίρι του 1950, αμέσως μετά τον ξαφνικό θάνατο του αδελφού του Άγγελου στην Αμερική. Η δοκιμασία του θανάτου δυνάμωσε τη νοσταλγία του. Ήταν η πρώτη φορά που γύριζε στα μέρη των παιδικών του χρόνων μετά το 1914, οπότε η οικογένειά του έφυγε για την Αθήνα. Είχε φύγει 14 χρόνων και τώρα ήταν 50. Το συγκλονιστικότερο βίωμα ήταν η πορεία προς τη Σκάλα. Νιώθει αυτήν την πορεία ως «ένα αδιάκοπο προσκλητήριο των νεκρών, από τα τόσα ξερά κλωνάρια του οικογενειακού δέντρου».⁴² Επισκέπτεται το σπίτι των παιδικών του χρόνων. Το ξύλινο μαγγανοπήγαδο στο περιβόλι του σπιτιού βγάζει ακόμα νερό.⁴³ Η εμπειρία αυτή συνδέεται αναπόσπαστα με την κατοπινή (3

⁴⁰ Από το εισαγωγικό σημείωμα της πρώτης έκδοσης της κυπριακής ποιητικής συλλογής. Βλ. σημ. 45.

⁴¹ Στις ημερολογιακές εγγραφές της περιόδου είναι εμφανής η έντονη πικρία του. Κάνει λόγο για «σιχαμάρα που θα βρεις όποια πέτρα κι αν σηκώσεις αυτή την εποχή στην Ελλάδα ... υβρεολόγιο εναντίον μου που τον τελευταίο καιρό έχει γίνει μόδα ... αηδία» (Μέρες Ε', σ. 93-94, 110, 120). «Καθώς συλλογίζομαι τις προάλλες τον περασμένο χρόνο στην Αθήνα, είδα να πέφτει απάνω μου ένα κοπάδι λυσσασμένα σκυλιά.» (Μέρες Ε', σ. 128). Η Αθήνα είναι η «άρρωστη πολιτεία» (Μέρες Ε', σ. 86) με «τις μικροψυχίες, τις αλληλοϋπονομιεύσεις και τους ανταγωνισμούς - το σημερινό μίσος των Ελλήνων, όχι το φανερό, αλλά το ενδόμυχο, το ενδιάθετο· ο πας κατά του παντός» (Μέρες Ε', σ. 236). Η αντιπαράθεση είναι κυρίως με τον Ι.Μ. Παναγιωτόπουλο, με τον οποίον το 1947 είχαν μοιραστεί το βραβείο Παλαμά. Για τη διαμάχη αναλυτικά στο βιβλίο του Σάββα Παύλου *Σεφέρης και Κύπρος*, κεφ. «Ξένος στο ελλαδικό κέντρο».

⁴² Μέρες Ε', σ. 213.

⁴³ Μέρες Ε', σ. : «Είμαι δεμένος ολόκληρος με το πρόσωπο της Σκάλας. ... έπειτα το σπιτάκι μας. Τα τζάμια του κάτω παραθύρου σπασμένα, η σιδερένια πόρτα φριχτά σκουριασμένη.. τα παραθυρόφυλλα στο απάνω πάτωμα σάπια. Έμοιαζαν να μην κλείνουν ποτέ... Δεν μπόρεσα να βρω τ' αρχικά μου, πούχα χαράζει με το μυστήρι σ' έναν τοίχο όταν ήμουν 10 χρόνων. ... Πέρα απ' το περιβόλι ξαφνίστημα που το μαγγανοπήγαδο βγάζει ακόμα νερό. Ζει κι η μουριά που το ήσκιαζε, αλλά παρακάτω χάος... ένας χέρσος τόπος. Από το άλλο μέρος, δεξιά, η πιο μεγάλη απουσία: ο γερο πλάτανος μας άφησε χρόνους, εκείνο το

χρόνια μετά) εμπειρία της Κύπρου, στην εκδρομή με τον Διαμαντή, όπως θα δούμε στη συνέχεια. Γενικότερα, τα ταξίδια του στη γενέθλια γη, καθώς και στην Καππαδοκία, τον ίδιο χρόνο, τον βοηθούν να διευρύνει την έννοια του ελληνισμού και να αντιπαρατεθεί με τον ελλαδοκεντρισμό και αθηναίοκεντρισμό,⁴⁴ αφού, ιδίως στην Κύπρο, ανακάλυψε έναν κόσμο γνησιότητας και αλήθειας, τον οποίο αντιδιαστέλλει προς τον κόσμο της ιδιοτέλειας, της υποκρισίας και του ανταγωνισμού.

Ο κόσμος της Κύπρου των αρχών της δεκαετίας του 50 είναι, λοιπόν, για τον Σεφέρη κάτι παραπάνω από ένα συνειρμικό νήμα που τον οδηγεί, λόγω ισχυρής ομοιότητας, στην Ιωνική γη των παιδικών του χρόνων, αλλά ανάγεται στο πεδίο της ανθρωπίνης και εθνικής κοινότητας, στην αίσθηση της «φωνής της πατρίδας». Για τον Σεφέρη, άλλωστε, πατρίδα είναι ο χώρος που του δημιουργεί την αίσθηση του ανήκειν, ο τόπος της αυθεντικότητας και της ακέρατης ζωής.

Χαρακτηριστικά γράφει στον Διαμαντή: «Στο μικρό διάστημα που έμεινα στην Κύπρο, άρχισαν πολλά πράγματα και νομίζω θα με κυνηγούν αδυσώπητα ως που να πάρουν μορφή. Παραξενεύομαι όταν το συλλογίζομαι. Η Κύπρος πλάτυνε το αίσθημα που είχα για την Ελλάδα. Κάποτε λέω πως μπορεί να με πήρε για ψυχοπαίδι της.»⁴⁵

Γράφει στον Δημητρακόπουλο: «Πρώτη φορά που ήρθα σ' αυτό το νησί, 15 μέρες τώρα το αυλακώνουμε και μένουμε έκθαμβοι... Θα έπρεπε να κουβεντιάζαμε ατέλειωτα για συναισθήματα και ιδέες που δίνει αυτός ο τόπος... ένιωσα την Ελλάδα εδώ πιο ευρύχωρη».⁴⁶

Γράφει στην αδελφή του Ιωάννα Τσάτσου: «Τον έχω αγαπήσει αυτόν τον τόπο. Ίσως γιατί βρίσκω εκεί πράγματα παλιά που ζουν ακόμη, ενώ έχουν χαθεί για την Ελλάδα ... ίσως γιατί αισθάνομαι ότι αυτός ο λαός έχει ανάγκη απ' όλη μας την αγάπη και όλη τη συμπαράστασή μας. Ένας πιστός λαός πεισματάρικα και ήπια σταθερός. Για σκέψου πόσοι και πόσοι περάσαν από πάνω τους 900 χρόνια (Σταυροφόροι, Βενετσιάνοι, Τούρκοι, Εγγλέζοι). Είναι αφάνταστο πόσο ασήμαντα ζέβαψαν οι διάφοροι αφεντάδες πάνω τους.»⁴⁷

Είναι μ' αυτόν τον τρόπο που η Κύπρος του έδωσε την αίσθηση επιστροφής στην ατμόσφαιρα των παιδικών του χρόνων, του αποκάλυψε μια «αυθεντική και αδιάσπαστη εκδοχή του ελληνισμού στο επίπεδο της γλώσσας, των εθίμων, της κοινωνικής ζωής».⁴⁸ Κι είναι μέσα σ' αυτό το πλαίσιο που κινητοποίησε τη δημιουργικότητά του.

τεράστιο δέντρο που χαλούσε τον κόσμο τ' απογέματα με τα σπουργίτια του. ... Σα βγήκα είχα νιώσει πώς έγινε σήλη άλατος η γυναίκα του Λωτ όταν κοίταζε πίσω.»

⁴⁴ «Και συλλογίζομαι πως αν έτυχε να βρω στην Κύπρο τόση χάρη, είναι ίσως γιατί το νησί αυτό μου έδωσε ό,τι είχε να μου δώσει σ' ένα πλαίσιο αρκετά περιορισμένο για να μην εξαμιχτείται, όπως στις πρωτεύουσες του μεγάλου κόσμου, η κάθε αίσθηση, και αρκετά πλατύ για να χωρέσει το θαύμα.»

⁴⁵ Επιστολή 12 Μαρτίου '54

⁴⁶ Φ. Δημητρακόπουλος: *Σεφέρης, Κύπρος, επιστολογραφικά και άλλα*, εκδ. Καστανιώτη, 2000, σ. 144-145.

⁴⁷ Ι. Τσάτσου: *Ο αδελφός μου Γιώργος Σεφέρης*, εκδ. Βιβλιοπωλείον της Εστίας, 1973

⁴⁸ *Ο Σεφέρης για νέους αναγνώστες*, επιμ. Ευρ. Γαραντούδης, Τ. Καγιαλής, Ίκαρος 2008, κεφ. «Ο μεταπολεμικός Σεφέρης», κείμενο Τ. Καγιαλή, σ. 243.

Η ιδιαίτερη σχέση με την Κύπρο αποτυπώθηκε στη Συλλογή «Κύπρον οὐ μ' ἐθέσπισεν» (μετέπειτα «Ημερολόγιο Καταστρώματος Γ'» - μετονομάστηκε όταν ενσωματώθηκε στην τρίτη έκδοση των Ποιημάτων το 1962). Η συλλογή αντιμετώπισε χλιαρή ή και αρνητική υποδοχή στην Ελλάδα – ακόμη και οι φίλοι της Αθήνας (Κατσίμπαλης, Δημαράς, Θεοτοκάς, Λορεντζάτος) ήταν επιφυλακτικοί απέναντι στα κυπριακά του ποιήματα. Το γεγονός ξαφνιάζει τον Διαμαντή: «Με εξέπληξε η πληροφορία που μου έδωσε νέος φίλος για την κακή υποδοχή που είχαν τα Κυπριώτικα σου ποιήματα στην Ελλάδα...εγώ ένιωσα και νιώθω σ' αυτά τα ποιήματα την ομορφιά και το ξεχωριστό Σεφεριακό ...άρωμα»⁴⁹. Η συλλογή εκδόθηκε το 1955 σε 1030 αντίτυπα, με την αφιέρωση «Στον κόσμο της Κύπρου, Μνήμη και Αγάπη», όπως ήδη αναφέρθηκε. Ο Σεφέρης σημειώνει ότι τα ποιήματα της συλλογής (εκτός από δύο: Μνήμη α' & β') του «δόθηκαν» στο πρώτο ταξίδι του στην Κύπρο, το φθινόπωρο του 1953.⁵⁰ Περιλαμβάνει 17 ποιήματα (που έγιναν αργότερα 18 με το επίσης κυπριακό ποίημα «Οι γάτες τ' Αϊ Νικόλα»,⁵¹ που αρχικά είχε περιληφθεί – και μάλιστα προταχθεί – στην περίφημη αντιδικτατορική έκδοση του Κέδρου «18 Κείμενα» του 1970), από τα οποία 4 είναι αρχαίοθεμα, 4 αντλούν από μεσαιωνικά χρονικά, ενώ 5 από τη σύγχρονη Κύπρο. Παρότι υπάρχουν κι εδώ στιγμές σαρκασμού για την ευτέλεια της σύγχρονης ελληνικής ζωής, στη συλλογή παρατηρείται υποχώρηση του θέματος της αποξένωσης και του ακρωτηριασμού, αρμονικότερη σχέση του ανθρώπου με το φυσικό κόσμο, αφού η Κύπρος τον κατακτά και με τις φυσικές ομορφιές της.⁵² Η γνωριμία με τον κόσμο της Κύπρου έχει ως αφετηρία την άνοδο στο φως: «και βλέπεις το φως του ήλιου καθώς έλεγαν οι παλιοί» (Αγιάναπα Α').

Στη συλλογή συμπεριλαμβάνεται και το ποίημα «Λεπτομέρειες στην Κύπρο», που, όπως είπαμε, αφιερώνει στον Διαμαντή και, μάλιστα, του στέλνει το πρώτο δακτυλογραφημένο αντίγραφο.⁵³ Πρόκειται για την καταγραφή της εκδρομής τους σε Πέρα χωριό, Νήσου, Δάλι⁵⁴ με λεπτομέρειες που συνθέτουν έναν κόσμο λαϊκό, πρωταρχικό: το ανοιχτάρι τ' Αγίου Μάμα, ο πέτρινος καμαροφρύδης σε μια γωνιά της

⁴⁹ Από προσχέδιο γράμματος, που δεν στάλθηκε, 1961.

⁵⁰ Σημείωση του ποιητή στην α' έκδοση των ποιημάτων: «Τα ποιήματα της συλλογής αυτής, εκτός από δύο (Μνήμη, α' και β'), μου δόθηκαν το φθινόπωρο του '53 όταν ταξίδεψα πρώτη φορά στην Κύπρο. Ήταν η αποκάλυψη ενός κόσμου... Και συλλογίζομαι πως αν έτυχε να βρω στην Κύπρο τόση χάρη, είναι ίσως γιατί το νησί αυτό μου έδωσε ό,τι είχε να μου δώσει σ' ένα πλαίσιο αρκετά περιορισμένο για να μην εξαιμίζεται, όπως στις πρωτεύουσες του μεγάλου κόσμου, η κάθε αίσθηση, και αρκετά πλατύ για να χωρέσει το θαύμα. Είναι περίεργο να το λέει κανείς σήμερα: η Κύπρος είναι ένας τόπος όπου το θαύμα λειτουργεί ακόμη.» (Βαρύσια, Σεπτέμβρης 1955).

⁵¹ Το ποίημα ανήκε στην κυπριακή συλλογή, αλλά έμεινε ανολοκλήρωτο κι έτσι το εξέδωσε όταν εμπνεύστηκε το τέλος, που έλειπε.

⁵² Βλ. Ο Σεφέρης για νέους αναγνώστες, ό.π. σ. 244-5.

⁵³ Ο Σεφέρης έστειλε στον Διαμαντή δύο ελάχιστα διαφορετικές παραλλαγές του ποιήματος, την πρώτη στις 15/6/54 με τη σημείωση ότι γράφτηκε τον Ιούνιο του 54, τη δεύτερη τον Αύγουστο του ίδιου έτους. Και οι δυο μορφές έχουν (επίσης ελάχιστα) διαφορές από την τελική εκδομένη μορφή του ποιήματος.

⁵⁴ Στην πραγματικότητα, ο Σεφέρης στο εν λόγω ποίημα συνδυάζει δυο εκδρομές, καθώς οι εικόνες της κόλασης προέρχονται από την Παναγιά Φορβιώτισσα της Ασίνου, την οποία επισκέφθηκε άλλη μέρα. Η εκδρομή της Νήσου έγινε στις 4 Δεκεμβρίου του 1953, ημέρα Παρασκευή, ενώ η επίσκεψη στην Ασίνου έγινε την Τρίτη 1 Δεκεμβρίου με τη συντροφιά των Cardiff, χωρίς τον Διαμαντή. Παραστάσας της Δευτέρας Παρουσίας είδε, επίσης, ο Σεφέρης και στην εκκλησία του Αντιφωνητή, που επισκέφθηκε στο ταξίδι του 1954, αλλά η περιγραφή των σκηνών της κόλασης στο ποίημα ανταποκρίνονται στις απεικονίσεις της Παναγιάς της Ασίνου.

στέγης, οι απεικονίσεις της Κόλασης, που ο καλόγερος σκαλίζει στην κολόκα, κλπ. Με τις παραστάσεις της Κόλασης, κατά τον Ν. Βαγενά, μάλιστα, εισάγεται το θέμα της δικαιοσύνης και της τιμωρίας των δυναστών της Κύπρου.⁵⁵

Ο Διαμαντής αναφερόμενος στην εκδρομή του 1953 στην περιοχή Πέρα Χωριό - Νήσου - Δάλι, λέει για τον Σεφέρη: «Όλα τα απορροφούσε ο Σεφέρης, τα αποταμίευε στη μνήμη και με τη φωτογραφία. Φωτογράφιζε παντού.» «Γεύεται, οσφραίνεται, αισθάνεται, απαθανατίζει πρόσωπα, πράγματα, τόπους ... ουσία και ζωή του ανθρώπου!»⁵⁶

Ο Διαμαντής υποδέχεται με συγκίνηση τις «Λεπτομέρειες στην Κύπρο», που του έστειλε ο Σεφέρης: «Πώς να μεταδώσω το τράνταγμα που αισθάνθηκα από το γλυπτό αυτό ψάσιμο της πατρίδας μου;»⁵⁷ Ο Σεφέρης χαίρεται τη θερμή υποδοχή από το φίλο του: «Είναι μεγάλη ανακούφιση για μένα να μου λεν εκείνοι που θράφηκαν από τον τόπο πως δεν τον είδα ολωσδιόλου στραβά.» Κι επίσης: «Τη συγκίνηση που μας έδωσε η Κύπρος δεν την περιμένα και δεν μπόρεσα να την πω ακόμη» ... «Όλο το χρόνο που μας πέρασε κάθε τόσο συλλογίζομαι ένα σωρό λεπτομέρειες που μου ζέφυγαν, τόσα πράγματα που ήθελα να καταλάβω ακόμη.»⁵⁸

Χαρακτηριστικό είναι το κλείσιμο του ποιήματος: «Όμως το ζύλινο μαγγανοπήγαδο – τ' αλακάτιν,/ κοιμισμένο στον ίσκιο της καρδιάς / μισό στο χόμα και μισό μέσα στο νερό,/ γιατί δοκίμασες να το ζυπήσεις;/ Είδες πώς βόγκηξε. Κι εκείνη την κραυγή/ βγαλμένη απ' τα παλιά νεύρα του ζύλου/ γιατί την είπες φωνή πατρίδας;»

Ο Σεφέρης εξηγεί στην «Προσφορά φιλίας»: «Ο Διαμαντής δοκίμασε να το γυρίσει. το ζύλο έτριξε. Το άφησε και το χάιδεψε με τόση στοργή. Θάλεγε κανείς πως είταν δικός του άνθρωπος.» Ο Διαμαντής, από την άλλη, αναφέρεται με σεμνότητα σ' αυτή την περιγραφή. Θυμάται ότι πράγματι είπε κάτι μετά το τρίξιμο. Όμως, όπως λέει: «Αυτό που πρέπει να είπα, σύμφωνα με τις δικές μου δυνατότητες, και τον τρόπο που εκφράζομαι, θα ήταν: Ένας κόσμος! Η Ολόκληρη η Κύπρος! Εγώ δεν είπα, και δεν μπορούσα να συνθέσω, μια τόσο απέραντη σε ελληνικό νόημα και ομορφιά «κραυγή». Αυτή είναι μια χρησική μορφή της κραυγής, που μόνο ο μεγάλος άνθρωπος και ποιητής θα μπορούσε να συνθέσει: «ΦΩΝΗ ΠΑΤΡΙΔΑΣ».⁵⁹

Κι εκείνος συσχετίζει, φυσικά, το αλακάτιν της Κύπρου με το μαγγανοπήγαδο της Σκάλας, τη φωνή πατρίδας με το χαμένο σπίτι και τις χαμένες πατρίδες του ποιητή, με τη Μικρασία. Θα λέγαμε ότι ίσως είναι η στιγμή που συντελείται ένας τριγμός μέσα του, όπου κάτι ξυπνά εντός του, η στιγμή που και ο Σεφέρης αναγνωρίζει την Κύπρο ως πατρίδα, την οποίαν τόσο είχε ανάγκη. Γι' αυτήν την εσωτερική ανάγκη γράφει στον Διαμαντή: «Πόσο σε καταλαβαίνω. Αυτή την ανάγκη της ρίζας που λες, της ριζωμένης ζωής. Είσαι καλότυχος που φυσιολογικά και αβίαστα, μπόρεσες να βρεις το

⁵⁵ Από την άλλη, ο Σεφέρης αντιμετώπιζε ως υπερβολικές αυτές τις φριχτές τιμωρίες για τόσο μικρά παραπτώματα (π.χ. το κλέψιμο στο αυλάκι του νερού: παραυλακιστής, κλπ.). Χαρακτηριστικά έγραφε στον Διαμαντή (2 Ιαν. '55): «Οι φωτογραφίες πέτυχαν. ... Έχω και τον παραυλακιστή με το άροτρο μπηγμένο στα καπούλια του. Τον δύστηχο, για τόσο μικρό πράγμα να παθαίνει τέτοια.»

⁵⁶ Από τις «Αναμνήσεις».

⁵⁷ Επιστολή 19/7/'54

⁵⁸ Επιστολή 15/8/1954

⁵⁹ «Λεπτομέρειες στην Κύπρο – Πηγές και στοιχεία αναφορικά με το ποίημα του Γιώργου Σεφέρη»

*χόμα σου. Εγώ, είναι άλλη κουβέντα. Τώρα τελευταία την ένιωσα την ανάγκη – αλλά τόποι των παππούδων μου και των γονιών μου δεν υπάρχουν πια για μένα, καταποντίστηκαν. Και αυτό πολλές φορές μου δίνει το συναίσθημα πως είμαι η καλαμιά στον κάμπο. Ένα περίεργο συναίσθημα, υποσυνείδητο, χαμένου κόσμου.»*⁶⁰

Στα Κυπριακά έργα του Σεφέρη οφείλουμε να συμπεριλάβουμε και το ημιτελές μυθιστόρημα «Βαρνάβας Καλοστέφανος», στο οποίο επιθυμούσε να αποτυπώσει την κυπριακή εθνική περιπέτεια μέσα από την προσωπική σχέση ενός Ελλαδίτη, του Σταύρου (που είναι ο ίδιος ο Σεφέρης), με έναν Κύπριο, τον Βαρνάβα (που είναι ο φίλος του Ευάγγελος Λουΐζος), ενώ στο μυθιστόρημα εμφανίζεται και ο Διαμαντής ως Νεοκλής, ένας Κύπριος με πάθος για τη λαϊκή τέχνη της πατρίδας του. Ξεκίνησε τη συγγραφή του τον Αύγουστο του 1954 στη Βηρυτό, αλλά το σταμάτησε στις αρχές του 1956, λίγο πριν την επίσημη υπηρεσιακή εμπλοκή του με το Κυπριακό (όπου, μάλιστα, χρησιμοποιεί το ψευδώνυμο Βαρνάβας). Ο αρχικός τίτλος του έργου ήταν: «Ο Στράτης Θαλασσινός στην Κύπρο», με πρώτο υπότιτλο: «Χρονικό της Κύπρου 1953» και δεύτερο: «Ένα συναισθηματικό ταξίδι στην Κύπρο».⁶¹

Ήταν, πάντως, και η γλώσσα της Κύπρου που έκανε τον Σεφέρη ν' αγαπά αυτόν τον τόπο.⁶² Όταν κάποια στιγμή ο Διαμαντής τού έστειλε μια συλλογή κυπριακών ερωτικών ποιημάτων, για να μην «ξεχάσει τα τζυπριώτικα»,⁶³ ο Σεφέρης τον καθησύχασε: «Δεν τα ξεχνώ τα Κυπριώτικα και μη φοβάσαι. Είμαι πεισματικός στις αγάπες μου.»⁶⁴ Μάλιστα, κρατούσε γλωσσάρι κυπριακών λέξεων.⁶⁵ Επιπλέον, στη συλλογή «Κύπρον ου μ' εθέσπισεν» ο ποιητής χρησιμοποιεί πολλές ιδιωματικές, λαϊκές λέξεις της Κύπρου.⁶⁶

Τέλος, η υπόθεση του Κυπριακού δένει τους δύο άντρες. Ο Διαμαντής, φυσικά, έζησε ως Έλληνας της Κύπρου τον αγώνα ενάντια στην Αγγλοκρατία (1955-59) και όλη την πορεία του Κυπριακού ζητήματος, με άμεσες, όπως είδαμε επιπτώσεις στην τέχνη του. Γράφει στον Σεφέρη Και τον Δεκέμβρη του 55: «Δεν είναι μόνον οι βόμβες, τα δακρυγόνα, οι φόννοι, οι αγριότητες, οι ηρωισμοί κι οι αντεκδικήσεις. ... Είναι το κατάντημα του ανθρώπου.... Τα συμφέροντα κι οι κνισμοί είναι τόσο φυσιολογικοί...». Επίσης, τον Μάη του 55: *Πώς μπορώ να κλωθω περπατάω σαν μεσαρίτικο κυπριακό βόδι στη μακαρία δύση της κυπριακής πεδιάδας, να χαίρομαι ... μ' όλα αυτά όπως πάντα, αφού είμαι γεμάτος οργή; .. ούτε μπορώ να διοχετεύσω την αναστάτωση μου αυτή στη δουλειά μου». Κι αυτό το τελευταίο στενοχωρούσε τον Σεφέρη: «Προσδοκώ να σε ιδώ σιγά – σιγά να ξαναπιάνεις τα κοντύλια, και να σε χαίρομαι».⁶⁷*

⁶⁰ Επιστολή 16/10/'64

⁶¹ Τα σχεδιάσματα του έργου εκδόθηκαν από το MIET το 2007: Γιώργος Σεφέρης: *Βαρνάβας Καλοστέφανος – Τα σχεδιάσματα*, επιμέλεια: Ναταλία Δεληγιαννάκη. Βλ., επίσης, σχετικά: Γ. Γεωργής «Βαρνάβας Καλοστέφανος *Τα σχεδιάσματα*» και Αικ. Κωστίου: «Ο Στράτης και ο Βαρνάβας εν μέσω του κυπριακού καύσωνα» στο *Για τον Γιώργο Σεφέρη*, ό.π.

⁶² Σημειώνει χαρακτηριστικά στις Μέρρες Στ' (σ. 107): «Ελληνική γλώσσα ζωντανή. ... ποιητάρηδες προφορικός λόγος...».

⁶³ Επιστολή 23/1/'56

⁶⁴ Επιστολή 26 Φεβ. '56

⁶⁵ Δημοσιεύεται στις Μέρρες Στ', σ. 161.

⁶⁶ Σύμφωνα με τον Ξ. Κοκόλη, (όπως καταχωρεί ο Σ. Παύλου, ό.π. σ. 198.), πρόκειται για τη συλλογή με τις περισσότερες άπαξ ευρισκόμενες λέξεις του ποιητή (451).

⁶⁷ Επιστολή 26 Φεβ. '56

Ο Σεφέρης, από την άλλη, είχε επαγγελματική, αλλά διαρκή, και αυτοπρόσωπη συμμετοχή στις εξελίξεις του κυπριακού ζητήματος. Σε προσωπικό επίπεδο, ήδη από το 1956 μνείαται στην ΕΟΚΑ Από τον Ρόδη Ρούφο και παίρνει το ψευδώνυμο Βαρνάβας (όπως προαναφέραμε) για δραστηριότητες που σχετίζονται με τον κυπριακό αγώνα.⁶⁸ Την ίδια χρονιά τοποθετείται στην αρμόδια για το Κυπριακό Διεύθυνση του Υπουργείου Εξωτερικών, ενώ ήταν και μέλος της ελληνικής αντιπροσωπείας στον ΟΗΕ για το ζήτημα. Το 1957 γίνεται πρεσβευτής στο Λονδίνο (παραμένοντας σ' αυτή τη θέση μέχρι το πέρας της διπλωματικής του σταδιοδρομίας, το 1962) και το 1958 συμμετέχει στη συνάντηση των υπουργών Εξωτερικών Ελλάδας, Τουρκίας και Αγγλίας στο Παρίσι, ενώ το 1959 λαμβάνει μέρος στη σύνοδο του Λονδίνου για το Κυπριακό. Ο Μακάριος, μάλιστα, έτρεφε καλά αισθήματα και εκτίμηση για τον Σεφέρη. Ασφαλώς, τα τρία του ταξίδια στην Κύπρο επέδρασαν και στη διπλωματική του πορεία. Όπως λέει ο ίδιος, στο Κυπριακό «δόθηκε ολόκληρος, σώμα και ψυχή».⁶⁹ Η επαγγελματική του ενασχόληση με το Κυπριακό ζήτημα ενέτεινε, πάντως, τον εσωτερικό διχασμό, για τον οποίον κάναμε λόγο παραπάνω, αφού από τη μια εμπόδισε τη δημιουργική του διάθεση και από την άλλη τον ώθησε σε εσωτερικές συγκρούσεις, καθώς δεν ταυτιζόταν πάντοτε με τις επίσημες θέσεις του Υπουργείου Εξωτερικών.⁷⁰

Παρά το γεγονός ότι είχε στενούς προσωπικούς δεσμούς με την Αγγλία, η επίσημη αγγλική πολιτική στο Κυπριακό τον έβρισκε αντίθετο, καθώς στόχευε στον εξαγγλισμό των Κυπρίων και της παιδείας τους και στην αποκοπή τους από τις πολιτιστικές τους ρίζες, ενώ η βρετανική κυβέρνηση εθελουφλούσε και διακήρυσσε ότι «δεν υφίσταται κυπριακόν ζήτημα ούτε εις το παρόν ούτε εις το μέλλον». Ήταν κι αυτό ένα είδος διχοστασίας για τον ίδιο. Γράφει στον Θεοτοκά: «Αυτά σου τα λέω εγώ, που αγαπώ την Αγγλία περισσότερο από κάθε άλλον ξένο τόπο και που έχω τους περισσότερους πραγματικούς φίλους μου εκεί. Η γνωριμία μου με την Κύπρο μου κόστισε, γιατί είδα από κοντά τι ομορφιές μπορούν να σκαρώσουν τα καμώματα των *Colonials* και πόσο οδυνηρή σύγκρουση να με φέρουν αυτά τα καμώματα με αισθήματα ριζωμένα από παλιά».⁷¹ Ωστόσο, η έκφραση της αντίθεσής του με διάφορες ενέργειες των Άγγλων όσον αφορά το Κυπριακό δεν πήρε ποτέ δημόσιο χαρακτήρα, πράγμα για το οποίο κατηγορήθηκε,⁷² αν και ήδη από τον Νοέμβριο του 54 διέκοψε τη συνεργασία του με την Αγγλοελληνική Επιθεώρηση, αφού «οι περισπούδαστοι αυτοί κύριοι υποστηρίζουν

⁶⁸ Σ. Παύλου, ό.π., σ. 234-35

⁶⁹ «Από τότε [από το κίνημα του 1935], μόνο σε δύο γεγονότα της ιστορίας μας δόθηκε ολόκληρος, ψυχή και σώμα: στον περασμένο πόλεμο και στο θέμα της Κύπρου. Και στα δύο είδα μεγάλα ξυπνήματα και τρύγηση κάμποσες πικρές εμπειρίες.» (Δοκιμές, τ. 2, σ. 303).

⁷⁰ Στη συνάντηση Υπουργών Εξωτερικών της Ελλάδας, Τουρκίας και Αγγλίας για το Κυπριακό της 18^{ης} Δεκεμβρίου 1958 στο Παρίσι λαμβάνει μέρος, διαφωνώντας, ωστόσο, με τους φιλοτουρκικούς χειρισμούς των Άγγλων, τις υπερβολικές αξιώσεις των Τούρκων και την τακτική της ελληνικής αντιπροσωπείας και δηλώνει, με εμπιστευτικό έγγραφο τη διαφωνία του στον Αβέρωφ, με συνέπεια να αποκλειστεί από τη Συνδιάσκεψη της Ζυρίχης. («Γιώργος Σεφέρης, 45 χρόνια μετά το Νόμπελ», Αφιέρωμα Ελευθεροτυπίας, 2008. Μ. Στασινοπούλου: Χρονολόγιο, σ. 29).

⁷¹ Γιώργος Θεοτοκάς και Γιώργος Σεφέρης, *Αλληλογραφία (1930-1966)*, επιμ. Γ.Π. Σαββίδης, εκδ. Ερμής, 1981, σ. 159.

⁷² Γενικότερα, κατηγορήθηκε ότι δεν διαχώρισε επίσημα της θέση του, ότι δέιλασε, ότι πίεσε τους Κύπριους να δεχθούν τη θέση στην οποίαν είχαν καταλήξει η Βρετανία, η Ελλάδα και η Τουρκία, αλλά δεν συνηγορούσε η Κύπρος. Ο ίδιος, πάντως, δήλωνε πολύ πεισμένος και υπήρχαν στιγμές που ήθελε να παραιτηθεί (βλ. αναλυτικά Σ. Παύλου: *Σεφέρης και Κύπρος*, ό.π., κεφ. «Η διπλωματική παράμετρος (1956-1959) II. Επίκριση κατά Σεφέρη, III. Αντίδραση του ποιητή», σ. 257-285).

ότι οι Κύπριοι δεν είναι Έλληνες, αλλά ουρανοκατέβατοι που πρέπει να καλοπεράσουν γλείφοντας τον αφέντη που τους έστειλε ο Πανάγαθος...».

Ωστόσο, παρά το γεγονός ότι οι εξελίξεις στο Κυπριακό δεν ήταν ακριβώς αυτές που προσδοκούσε, τον Φλεβάρη του 59, αμέσως μετά την υπογραφή των συμφωνιών του Λονδίνου, γράφει στον Διαμαντή αισιόδοξος για τις εξελίξεις στο Κυπριακό: «*Την Πέμπτη 19 του μηνός έλαβα το γράμμα σου. Περίεργη σύμπτωση, ήταν η μέρα που υπογράφονταν στο Lancaster House οι συμφωνίες του Λονδίνου για την Κύπρο. ... Πιστεύω πως από δω και μπρος το νησί θα ησυχάσει. ... Όσο για σένα, θα μπορέσεις πάλι να τριγυρίσεις στ' αγαπημένα χωριά σου και εύχομαι να βρεθώ κι εγώ καμιά φορά μαζί σου για να ιδούμε κι άλλες λεπτομέρειες στην Κύπρο.*». Δυστυχώς, αυτό, όπως είπαμε,⁷³ δεν μπόρεσε να το πραγματοποιήσει. Κατ' ειρωνείαν, είχε προγραμματίσει το πολυαναμενόμενο ταξίδι στην Κύπρο για τον Αύγουστο του 1971. Ο Διαμαντής (όπως και οι άλλοι φίλοι του) τον περίμενε με ανυπομονησία. Είχε φροντίσει τα πάντα, είχε έρθει σε επαφή με πνευματικούς φορείς και αρχές για τη διοργάνωση εκδηλώσεων υποδοχής και απόδοσης τιμών.⁷⁴ Ωστόσο, ενώ αρχικά το ταξίδι είχε προγραμματιστεί ως επίσημο, πήρε τελικά ιδιωτικό χαρακτήρα. Οι κυπριακές αρχές ήταν απρόθυμες για κάτι τέτοιο, λόγω της προηγηθείσας αντιδικτατορικής δήλωσης του Σεφέρη, που μάλιστα κατέστησε δύσκολη και την έκδοση διαβατηρίου στην Ελλάδα. Ο Σεφέρης γράφει πικραμένος στον Διαμαντή: «*εξατμίστηκε το κέφι μου για δημόσιες εμφανίσεις κι αν κάποτε ερχόμουν θα ήταν για να ιδώ λίγους φίλους ιδιωτικά...*».⁷⁵ Και ο Διαμαντής απαντά: «*Το γράμμα σου με λύπησε πολύ. Είναι μεγάλη ντροπή. ... Νομίζω όμως πως κανείς δεν μπορεί να σ' εμποδίσει αν ερχόσουν μόνο για να δεις λίγους φίλους ιδιωτικά.*».⁷⁶ Ο Σεφέρης, πράγματι, αποφασίζει το ταξίδι. Μάλιστα, αγόρασε τα εισιτήρια με το πλοίο «Απολλώνια», το οποίο θα αναχωρούσε στις 27 Ιουλίου και θα έφθανε στην Κύπρο στις αρχές Αυγούστου. Ο Διαμαντής, προσδοκά τη συνάντηση, αλλά εξακολουθεί να θλίβεται με την όλη εξέλιξη. Γράφει στον Σεφέρη και τη σύζυγό του Μαρώ: «*Λυπούμαι γιατί δεν τα κατάφερα να έλθετε και να σας δεχτεί ο τόπος επίσημα όπως αξίζει. Εκεί όμως που φθάσαμε ίσως είναι καλύτερα. Σας χαιρετούμε και σας περιμένουμε.*».⁷⁷ Όμως, πέντε μέρες πριν την αναχώρηση του πλοίου, ο Γιώργος Σεφέρης μπήκε επειγόντως στο νοσοκομείο για να εγχειριστεί, αλλά δεν βγήκε ποτέ. Οι τελευταίες του λέξεις, πριν ξεψυχήσει, αναφέρονταν στην Κύπρο: «*Τι θα γίνει με το νησί;*».⁷⁸

⁷³ Βλ. σημ. 2

⁷⁴ Τις επαφές αυτές ο Διαμαντής τις περιγράφει αναλυτικά στην επιστολή που έγραψε στις 4/1/1970.

⁷⁵ Επιστολή 5/4/'71

⁷⁶ Επιστολή 10/4/'71

⁷⁷ Επιστολή 24/6/'71. Είναι το τελευταίο γράμμα της αλληλογραφίας του Διαμαντή με τον Σεφέρη. Υπάρχει, όμως, και ένα προσχέδιο γράμματος, που δεν στάλθηκε, με ημερομηνία 4 Αυγούστου 1971, μετά τη ματαίωση του ταξιδιού και την είδηση της ασθένειας. Σ' αυτό αναφέρεται στα «*καλύτερα νέα για την εξέλιξη της αρρώστιας*» του Σεφέρη, αλλά και, κατ' ειρωνείαν, σε μια δική του περιπέτεια υγείας με μια καρδιακή κρίση που υπέστη στις 30 Ιουλίου. Τελειώνει το γράμμα με ευχές ανάρρωσης, ενώ η ακροτελευταία φράση είναι: «*Λαχταρούμε την ώρα...*».

⁷⁸ Όπως αναφέρει ο Σ. Παύλου (*Σεφέρης και Κύπρος*, σ. 366, σημ. 2), αυτό ρωτούσε διαρκώς ο Σεφέρης στις τελευταίες του στιγμές, σύμφωνα με τη μαρτυρία της αδελφής του, Ιωάννας Τσάτσου, που το κατέγραψε σε επιστολή της προς τον πρέσβη της Γαλλίας, κ. Μοδινό, ως φωτεινό παράδειγμα αφοσίωσης.

Αγγελική (Γιούλη) Χρονοπούλου, Συντονίστρια Εκπαιδευτικού Έργου Φιλολόγων
Στοιχεία επικοινωνίας: 6977614133, ychrono@otenet.gr